

НОВАК Ольга Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального та слов’янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, Україна; тел. +38 097 4928342; e-mail: olga.novak@onu.edu.ua; ORCID ID: 0000-0001-6793-6012.

РАКУЛ Юлія Ігорівна,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня освіти філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; тел.: +38 093 6141689; e-mail : uhyapr@gmail.com ; ORCID ID: 0009-0007-5202-0061.

ПРИЙОМИ ТА ЗАСОБИ ПЕРЕКЛАДУ НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРБСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Анотація. *Мета* дослідження полягає у вивченні способів і прийомів перекладу, що використовуються для передачі сербської культурно-маркованої лексики українською мовою. *Завдання* дослідження: а) визначити типологічні аспекти культурно-маркованої лексики з перекладацької точки зору; б) виявити культурно марковану лексику в оригіналі роману Горана Петровича «Ситничарница „Код среће руке“» та проаналізувати способи перекладу й рівень його адекватності; в) виявити труднощі перекладу культурно маркованих одиниць. *Матеріал* добивався із сербськомовного оригіналу роману (Горан Петровић „Ситничарница „Код среће руке“) та з його україномовного перекладу А. Татаренко (Горан Петрович «Крамничка «З легкой руки»). *Об’єктом* дослідження є культурно маркована лексика, *Предметом* дослідження є прийоми та способи перекладу українською мовою сербської культурно маркованої лексики. *Результати:* уточнення поняття культурно маркована лексика та фонові знання, виявлення способів перекладу ономастичної лексики, оцінювання рівня адекватності перекладу. *Висновки.* Аналізований фактичний матеріал дає змогу стверджувати, що власні назви можуть перекладатися різними способами: транскрипція / транслітерація, калькування, підбір еквівалентів (у перекладі ідіом), описовий переклад із конкретизацією, генералізація тощо. Аналізований переклад є цілком адекватним. *Перспективу* подальших досліджень вбачаємо у розширенні матеріалу вивчення, проведення порівняльного дослідження кількох перекладів того самого тексту різними, можливо, неспорідненими мовами,

а також у теоретичному осмисленні лексики, пов'язаної з фоновими знаннями носіїв певної мови, та її практичному дослідженні.

Ключові слова: культурно маркована лексика, переклад, сербська мова, фонові знання.

Постановка проблеми та її зв'язок із попередніми й суміжними дослідженнями. Національно-специфічні елементи в лексичних системах мов останніми десятиліттями описуються дослідниками в різних аспектах за допомогою найрізноманітніших термінів: *лакуни* (Ж. П. Віне та Ж. Дарбельне), *пробіл*, *лакуна* (К. Хейл), *антислова*, *пробіли*, *лакуни* або *білі плями на семантичній карті мови* (Ю. С. Степанов), *прикладди неперекладного характеру* (В. Г. Чернов), *безеквіваленти*, *лексичний нуль*, *нульова лексема* (Й. А. Стернін), *безеквівалентна* або *фонова лексика* (Л. С. Бархударов, Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров), *етноейдема* (Ш. Р. Абдуразакова). Огляд основних концепцій щодо класифікації безеквівалентної лексики представлений у роботі О. Гаргаєвої [2].

Культурно маркована лексика виступає як свого роду «зберігач» і «носіє» країнознавчої інформації. Крім того, вона поширює та збагачує лінгвістичні знання. Так, слово розглядають як джерело інформації про культуру носіїв мови. Культурно марковану лексику досліджують у лінгвокультурологічному аспекті, проте способи її передачі іншою мовою є перекладознавчою проблемою. Переклад культурно маркованої лексики активно і комплексно досліджують на матеріалі германських мов (особливо англійської), проте слов'янський матеріал, зокрема сербський, ще маловивчений. Дослідження такої лексики саме в сербській та українській мовах займається О. Новак [6].

Формулювання завдань. Актуальність дослідження полягає у типологізації культурно-маркованої лексики у сучасній сербській літературі, а також у вивченні способів її перекладу та виявленні труднощів, що виникають у процесі відтворення тексту мовою перекладу. Предметом дослідження є прийоми та способи перекладу українською мовою культурно-маркованої лексики у романі Горана Петровича «Крамничка «З легкої руки»». Мета дослідження полягає у вивченні способів і прийомів перекладу, що використовуються для передачі культурно-маркованої лексики на матеріалі роману Г. Петровича (Горан Петровић) „Ситничарница „Код срећне руке““ та його перекладу «Крамничка «З легкої руки»», виконаного А. Татаренко. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання деяких завдань: визначення типологічних аспектів культурно-маркованої лексики з перекладацької точки зору; виявлення культурно-маркованої лексики в оригіналі роману та аналіз способів перекладу і рівня адекватності; визначення труднощів перекладу культурно-маркованих одиниць мови. У роботі використано такі методи дослідження: аналізу та синтезу як процедур збору й узагальнення теоретичного матеріалу; зіставний метод для виявлення лексико-граматичних особливостей та їх варіантів в оригіналі та перекладі українською мовою; методи семантичного та етимологічного аналізу для встановлення значення культурно-маркованих одиниць; метод перекладацького аналізу застосовано для аналізу способів відтворення культурно-маркованої лексики у перекладі українською мовою. Матеріал дослідження добирався методом суцільної вибірки з тексту оригінала сербською мовою та його перекладу українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Сучасні мовознавці намагаються удосконалити термінологічний апарат і пропонують нові терміни: Р. П. Зорівчак такі мовні одиниці називає *етнолексикою* і також використовує термін *реалії* [3; с. 41]. У її визначенні «реалії — це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [3, с. 58]. На думку Ф. С. Бацевича, «фонова лексика — це лексика, що несе інформацію національно-культурного характеру і потребує лінгвокраїнознавчого коментаря, оскільки поняття, що виражається словами іноземної мови, яка вивчається, відсутні в рідній мові або їх знання в двох мовах не співпадають» [1, с. 99]. На думку О. Ю. Тупиці, національно-маркована лексика — це безеквівалентна лексика, частково безеквівалентні одиниці (фонова лексика, конотативні слова), екзотизми, варваризми. У дослідженні виокремлено три групи безеквівалентної лексики: а) імена власні (особисті імена, географічні назви, назви організацій, газет тощо); б) слова-реалії — словникові одиниці, що позначають предмети, поняття та ситуації, яких не існує в практиці іноземного соціального колективу; слова на позначення різного роду предметів побуту, матеріальної та духовної культури, властивої тільки певному народу; в) слова-символи [7, с. 254].

Важливо зазначити, що для позначення «заповненого місця», «антилакуни», що є результатом елімінування, використовується термін *пленус* (від лат. — повний). Елімінуванням називають заповнення лакун. Елімінування лакун здійснюється двома основними способами — заповненням і компенсацією:

✓ Заповнення лакуни — це процес розкриття певного поняття, що належить чужій для реципієнта культурі. Заповнення може бути різної глибини, що залежить від характеру лакуни, від типу тексту, в якому лакуна існує, а також від особливостей реципієнта, якому адресовано текст.

✓ Компенсація — це засіб фіксації лакуни, початковий етап елімінування, слід за яким в деяких випадках відбувається, а в деяких — не відбувається заповнення семантичної пустоти. У випадках, коли елімінування лакун закінчується на стадії компенсації, складають розчленований опис інокультурного поняття.

Розглянемо докладніше способи перекладу ономастичної лексики, що були використані українським перекладачем А. Татаренко [4].

Під час перекладу іншою мовою ономастичної лексики — власних імен і топонімів, тобто у випадках, коли денотат і, відповідно, означувальна мовна одиниця, наявні лише в мові оригіналу, частіше за все застосовуються транскрипція та транслітерація. Саме ці способи фіксуємо в дослідженому матеріалі.

Оригінал (сербська мова)	Переклад (українська мова)
Димитрије Лека	Дмитріє Лека
Савчић	Савчич
Митић	Мітич
Светозар Боторић	Светозар Боторич
Јован	Йован

Зафіксовано і приклади еквівалентного перекладу. Тут перекладачка знаходить аналоги, що вже існують у мові його культурного середовища.

Гаврила	Гаврило
Карађорђевић	Карагеоргієвич

Як видно з таблиці, перекладач передає власне ім'я літературного героя *Јован* саме за правилами транслітерації — *Йован*, проте при перекладі ідіоматичного виразу у складі якого є це ім'я — “*дан Св. Јована*” — застосовує метод підбору еквівалентів: серб. *На дан Св. Јована* — укр. *В День Святого Іоанна*. Маємо відзначити кропітку та професійну роботу перекладачки, що дозволяє зробити реальним перехід понять з однієї мови до іншої.

При перекладі топонімів найбільш частим прийомом виявилось калькування, адже перекладачка відтворила морфемний склад слів й адаптували їх під лінгвістичну парадигму українського культурного середовища.

Не, више није постојала столица, нити сто, више није било спратне куће на Великом Врачару , Анастас је хитао уском, вијугавом стазом, све ближи големој води.	Більше не існувало ні стільця, ні стола, не було вже двоповерхового будинку на Великому Врачарі , Анастас спішив вузькою звивистою стежкою, він був усе ближче до великої води.
Господине, дозволите, овде се поткрала материјална омашка, не могу да допустим да се наводи како је Копаоник висок малтене две хиљаде и пет стотина метра, када је званична висина Панчићевог врха , консултовао сам карте, две хиљаде и седамнаест?!-...	Пане редакторе, дозвольте, але тут вкралася фактична помилка, я не можу допустити, щоб було вказано, ніби Копаоник заввишки майже дві тисячі п'ятсот метрів, якщо офіційно висота Панчицевого піка , — я подивився карти, — дві тисячі сімнадцять?! -...
Нису честито прошли Савамалом , нити се дохватли призида Калемегданског парка и линије барокног торња Саборне цркве, а већ је био сасвим мокар.	Не встигли вони ще як слід проїхатися Савамалою , ще не дісталися до огорожі Калемегданського парку й барокової вежі Соборної церкви, а юнак уже весь промок.

Найцікавішою для аналізу виявилася назва крамнички, яка, до речі і увійшла в назву самого роману — «*Код сређе руке*», адже перекладачка використала абсолютно доречний засіб і, на нашу думку, надзвичайно вдало обрала український відповідник, переклавши ідіому ідіомою.

Данас их има једино у ситничарници « Код сређе руке »... — спремаља се Наталија Димитријевић, не образући се на девојку.	Тепер вони є тільки в крамничці « З легкої руки »... — Наталія Димитрієвич збиралася, не зважаючи на дівчину.
---	--

Заслугує на увагу спосіб описового перекладу назв установ та організації, що є складником фонових знань, адже вони широко відомі сербському читачеві, але не українському. Так, при перекладі скороченої назви організації перекладачка подає повну назву, причому відтворену за моделлю назви українського аналога такої організації, що дає можливість читачеві адекватно сприйняти текст оригіналу.

...од популарне белетристике, згодне за читање по летовалиштима, бањцим клупама и лекарским чекаоницама, на капиталних Задругиних плавих кола, до волуминозних научних саопштења или само сепарата свих одељења Српске краљевске академије;...	...від популярної белетристики, яка прекрасно підходить для читання на відпочинку, на лавочках курортних парків та приймалень лікарів, від капітальних серійних видань Сербського літературного товариства в блакитних палітурках до товстих томів наукових доповідей або брошур усіх відділень Сербської королівської академії;...
---	--

При адекватному перекладі перекладач не просто використовує транскрипцію та транслітерацію, а й додає опис там, де це потрібно, адже читачеві, незнайомому з Белградом, з назвами вулиць та кварталів, незрозуміло, що таке *Копаоник* або *Палмотићева*. Транскрипція та транслітерація наближає читача до мови оригіналу, проте здебільшого реалія залишається не зрозумілою і, як наслідок, втрачає своє семантико-стилістичне значення. Наприклад:

Добар „рагон“и „каролина“пиринач, сезамов зејтин и прави барбанац могу се наћи само у колонијално-бакалском дућану Светозара Боторића,...	Добрий рис рагун або кароліну, кунжутову олію з Барбана можна знайти лише в бакалійній лавці торговця колониальними товарами Светозара Боторића,...
Хоћете ли да вам умесим кифлице са пекмезом од кајсија...	Хочете, я вам спечу рогалики з абрикосовим повидлом...

Зазначимо, що у наведених прикладах А. Татаренко послуговувалася такими методами перекладу як: калькування, підбір еквівалентів, транскрипція/транслітерація, конкретизація (генералізація), а також описовий переклад. Такий комбінований переклад надає можливість створювати текст максимально наближеним до тексту оригіналу семантично та змістовно, а також допомагає перекладачеві наблизити твір до культурологічно зрозумілих читачеві понять і реалій.

Висновки. Культурно маркована лексика є складною проблемою для перекладача, потребує не тільки знання мови оригіналу, але й повного комплексу фонових знань іншої лінгвокультури. Щодо дослідженого перекладеного тексту можемо стверджувати, що перекладачка цілком успішно впоралася з поставленим завданням і зуміла якнайкраще адаптувати текст перекладу для сприйняття українським читачем. Перекладацьких огріхів або помилок нами не зафіксовано. Аналізований фактичний матеріал дає змогу стверджувати, що власні назви можуть бути перекладені різними способами: за допомогою транскрипції або транслітерації, калькування, підбору еквівалентів (у перекладі ідіоматичних сполучень), генералізації, описового перекладу із конкретизацією тощо.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у розширенні матеріалу дослідження, проведенні порівняльного дослідження двох перекладів того самого тексту різними, можливо, неспорідненими мовами, а також у теоретичному осмисленні лексики, що відтворює фонові знання носіїв певної мови, та вивченні її практичного застосування.

Література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Гаргаєва О. В. Проблема класифікації безеквівалентної лексики у сучасному мовознавстві. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 53. С. 52–54.
3. Зорівчак Р. П. Реалія та переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). Львів : Вид-во при Львівськ. ун-ті, 1980. 216 с.
4. Петрович Г. Крамничка «З легкої руки» : Роман / Пер. із серб. Алли Татаренко. Київ : ВД «Комора», 2020. 320 с.
5. Петровић Г. Ситничарница «Код срећне руке». Београд : Лагуна, 2018. 380 с.
6. Новак О. М. Аксионим ЛЕПОТА в сербской лингвокультуре. *Мова: наук.-теор. часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2016. № 26. С. 47–51.
7. Тупиця О. Ю. Безеквівалентна лексика : проблеми визначення: *Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф.* / упор. М. Федурко та ін. Дорогобич : Посвіт, 2011. С. 251–259.

References

1. Batsevich, F. S. (2007), *Dictionary of intercultural communication terms [Slovnýk terminiv mizhkul'turnoyi komunikatsiyi]*, Dovira Publishing House, Kyiv, 205 p.
2. Harhayeva, O. V. (2015), "The problem of classification of non-equivalent vocabulary in modern linguistics", *Scientific notes of the National University Ostroh Academy, Philological series* ["Problema klasyfikatsiyi bezekvivalentnoyi leksyky u suchasnomu movoznavstvi"], *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu Ostroz'ka akademiya, Seriya Filologichna*, Ostroh, Issue 53, pp. 52–54.
3. Zorivchak, R. P. (1980), *Reality and translation (on the material of English translations of Ukrainian prose) [Realia ta pereklad (na material anhlomovnykh perekladiv ukrayins'koyi prozy)]*, Lviv University Publishers, Lviv, 216 p.
4. Petrovych, G. (2020), *Kramnychka "To the lucky hand"* : Novel / Transl. from the Serbs by Alla Tatarenko [Kramnychka «Z lehkoji ruky» : Roman / Per. iz serb. Ally Tatarenko], Komora Publishing House, Kyiv, 320 p.
5. Petrovyh, G. (2018), *Sytnycharnitsa "To the lucky hand"* [Sytnycharnitsa «Kod srečne ruke»], Laguna Publishing House, Belgrade, 380 p.
6. Novak, O. M. (2016), "Axionym LEPOTA in Serbian language culture", *Mova / Language : scientific-theoretic journal of linguistics* ["Aksionim LEPOTA v serbskoy lyngvokul'ture", *Mova : nauk.-teor. chasopys z movoznavstva*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint Publishing House, Odessa, No. 26, pp. 47–51.
7. Tupytsia, O. Yu. (2011), "Non-equivalent vocabulary : problems of definition : The native word in the ethnocultural dimension", *Materials of the IIIrd International science and practice conf.* / compiler M. Fedurko ["Bez ekvivalentna leksyka : problemy vyznachennya : Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri", *Materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* / upor. M. Fedurko], Posvit Publishing House, Drohobych, pp. 251–259.

Olga N. NOVAK,

Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor of the General and Slavic Linguistics Department, Odessa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Francuzkyy blvd., Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 048 7760442; e-mail: olga.novak@onu.edu.ua; ORCID ID: 0000-0001-6793-6012.

Yulia I. RAKUL,

student of the Faculty of Philology, Odessa I. I. Mechnikov National University, 24/26 Francuzkyi blvd., Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 093 6141689; e-mail : ulyapr@gmail.com; ORCID ID: 0009-0007-5202-0061.

TECHNIQUES AND METHODS OF TRANSLATION OF CULTURALLY MARKED VOCABULARY IN ARTISTIC TEXT (IN THE SERBIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES)

Summary. The article is devoted to the study of translation methods and techniques used for transferring the culturally marked vocabulary from Serbian language into Ukrainian. The material for the research is the Serbian novel „Ситничарница „Код срећне руке“, written by Goran Petrovich and its Ukrainian variant «Крамничка «З легкої руки», translated by A. Tatarenko. The *object* of the paper is culturally marked vocabulary and its *subject* — methods and techniques used for translation the Serbian nationally marked units into Ukrainian language. The study pays particular attention to the revealing the culturally marked lexis units in original novel; considers typological peculiarities of the culturally marked lexicon in a translation aspect; discusses the difficulties in its translation into Ukrainian. The main content of the article is to analyze translation techniques and level of equivalence of the translation. As a *result* of the research, the concepts of culturally marked vocabulary and background knowledge clarified; the translation methods of onomastic lexicon is determined, the level of adequacy of the translation assessed. The results of the study allow us to draw the following *conclusions*: proper names can be translated in various techniques: transcription / transliteration, calque, reformulation (sometimes known as *equivalence*, as usual, for idioms), and descriptive translation with generalization or specification, and so on. The analyzed Ukrainian translation is quite adequate. *The prospect of further research* is associated with comparative (for related languages) or contrastive (for unrelated languages) method to analyze translations of the same text from different origin as well as in the theoretical comprehension of vocabulary related to the background knowledge of speakers of a certain language, and its practical study.

Key words: culturally marked vocabulary, translation, Serbian language, background knowledge.

Статтю отримано 12.03.2023 р.